

ИРЕНА ГРУДЖИНСКА-ГРОС РАЗГОВАРЯ С ДУБРАВКА УГРЕШИЧ¹

Разговорът с Дубравка не беше съвсем лесен. Задавах въпроси, които ми се струваха прости, но тя отговаряше с някакво вътрешно раздразнение. Моите въпроси я вкарваха непрестанно в категориите, от които се стараеше да се изтъръгне. Избрала е много труден начин на живот: иска да бъде писателка, добра писателка, която се издържа със своя писателски труд. Това никога не е лесно, още повече в емиграция. Не иска да бъде възприемана като представителна фигура на бивша Югославия, която служи за илюстрация на всеизвъзможни журналистически тези. Накрая, когато попитах за „проточилия се балкански конфликт“, загуби търпение. „Това е безсмислица, това е постоянно повторяща се баналност. В Югославия нямаше война. До война се стигна едва с нейното разпадане.“ Тогава си припомних какво ми беше казала за Дубравка една наша обща позната: „Дубравка е вдовица. Вдовица на бивша Югославия“.

Родена е в Югославия няколко години след Втората световна война, отрасства в Загреб. Там се дипломира и става преподавател. Занимава се с руска авангардна литература и има много руски приятели, които днес живеят предимно извън границите на Русия. Пише книги за деца, разкази, романи и есета. Надигането на национализма и разпадането на Югославия я принуждават да се установи на Запад. Живее в Амстердам, но също така

¹ Интервюто е публикувано в сп. „Високие общаси“ („Wysokie obcasie“, бълг. „Високи токчета“, 1999, бр. 17, 7-11).

често отсака до САЩ и до западноевропейските университетски центрове. Води живот на пътуващ преподавател.

Като много писатели на средноевропейската култура Дубравка Угрешич се занимава освен с белетристика и с есеистична проза. Нейни есета са публикувани в най-добрите западни издания, такива като „*Les Temps Moderns*“, „*Times Literary Supplement*“, „*Lettre Internationale*“, „*Die Zeit*“, „*Partisan Review*“, „*Cross Current*“. Получила е няколко престижни международни награди и много възторжени отзиви от западната критика.

Макар в ежедневието да е хубава, весела и енергична блондинка, в нейните книги, които са писани неизменно в първо лице, прозира горчива и иронична фигура. Тя е язвителна и много интелигентна писателка, духовита и блестяща. С голямо удоволствие строи своите текстове от номерирани фрагменти, защото, както твърди, само чрез фрагмента можем да се опитаме да разберем естеството на войната, която не може да бъде описана по друг начин. Голям почитател на нейното творчество е бил нобелистът Йосиф Бродски. Някога той казал за нея: „Само чужденец може да забележи колко мрачен е този свят. Дубравка Угрешич е именно такъв чужденец“. А по-скоро чужденка, както личи от нашия разговор, който се състоя в сянката на войната в Косово.

– Малцина източноевропейски писатели обръщат внимание на деглата на жените. Кога започнахте да се интересувате от тази проблематика?

– Да, интересува ме положението на жените – този интерес се роди дос-та спонтанно. Моята първа книга, която публикувах преди 20 години, се нарича *Поза за проза* и засяга въпроса за писането и половете. Разказвач-ката в нея става писателка – нещо като Шехеразада, за да съблазни един млад мъж, който е нещо като литературен критик. Въпросът за половете е двигател на действието и в моята книга *Жivotът е приказка*. Но тази тема не е най-важна за мен. Аз съм писателка и преди всичко ме интересува литературният текст – романът, разказът, есето, литературата сама в себе си, с всичките свои права, фокуси, удоволствия. Всяка моя книга е различна от предишната, всяка е преди всичко литературен проект.

В живота заплатих много висока цена заради отказа си от принадлежност към какъвто и да е колектив, особено народен. Сега ми е трудно да се заселя в женското литературно гето. Съществува ли категорията мъж писател? Третирането ми като жена писател за мен е омаловажаване и вид унижение, пред което предпочетох бягство от Хърватия. Неотдавна ми се случи нещо, което смятам за най-висша степен на унижение. Някакъв журналист ме помоли да „интерпретирам“ индивидуалността на Мирияна Маркович, съпругата на Милошевич. След всичко това, което направих в живота си като писателка и преподавателка, – ами че

толкова писах за своя „източноевропейски“ опит и за своя западноевропейски опит, а също и американски, – някакъв си журналист ме принизи до ролята на коментатор, който обяснява психиката на съпругата на убиец. Защото аз съм за него преди всичко „жена хърватка“. Жена хърватка. Женна писател. Какво означава това? Нищо.

– Понякога сама се наричате „постюго“, понякога „циганка“, понякога „балканка“...

– Аз нямам никакви национални чувства. Поради много причини – първата е навсярно историята на моето семейство. Майка ми е българка², но с много слабо чувство за етническа принадлежност. Нито се гордее, нито се срамува от това. Никога не изтъкваше българското у себе си. А баща ми беше югославянин. По време на Втората световна война се е сражавал в партизанската война за многонационална Югославия. Нямаше никакво чувство за национална принадлежност, можеше да принадлежи само към своето общество — семейството, фабrikата, в която работеше, града, в който живееше. Родителите ми бяха атеисти и следователно религията не е станала, както при мнозина други, причина за моето идентифициране с определена нация.

Второ, аз съм дете на бивша Югославия. От идеологическа гледна точка във всекидневната практика югославското „сантиментално образование“ беше подобно на това, което наблюдавам в Холандия. Също такива учебници в училище, в които се пропагандира мултикультурността, точно такива телевизионни програми за деца, също такива символични форми (фолклорни танци, мирна идеология за съвместно съществуване между „черни, бели и жълти“). Когато говоря за това на холандските си приятели, те изразяват недоверие. Западът прекалено силно вярва в убеждението, че комунизъмът не е позволявал изявата на етническата идентичност. Хората на Запад смятат, че идеята и идеологията на обществото „мулти-култи“ е изключително откритие на демократичния Запад.

Докато съществуваше Югославия, не съм се замисляла над своята национална идентичност. Но процесът на разпадане на Югославия бе представян като борба за национална идентичност и независимост. За мен от самото начало всичко изглеждаше по-скоро като фашизиране на обществото и макар никой да нямаше смелостта да го каже, аз говорех за това, но когато попаднахме в националистичния хаос, не бях подгответа за него, нямах етническо „убежище“, не принадлежах към никакво племе. Нещо повече: не исках да имам, това дори е по-важно. Не виждах основания, заради които Югославия би трябвало да се разпадне и войната да бъде неизбежна. Знаех, че войната ще погуби цели поколения през следващите 50 години. Самоопределението като юго, постюго, балканка, циганка има многообразно и иронично значение. Това е моят начин за отхвърляне на

² Майка ѝ се казва Елисавета и е от Варна. – Б. р.

това национално „заклеймяване“. Новите държави на бивша Югославия особено репресивно натрапиха идентичност преди всичко затова, защото тези държави сами по себе си нямаха идентичност. Национална и държавна идентичност, натрапвана трескаво, истерично, брутално и престъпно. Последствията бяха гротескни. Когато беше обявена независимостта на Република Хърватия и всичко от този миг трябваше да бъде хърватско, някой „откри“, че местните жаби са изключително хърватски, защото по време на размножителния период те изменят цвета си – да, хърватските жаби – от зелен на син, националния хърватски цвят! Това е само пример, доста смешен, за едно от многото „хърватски чудеса“.

Шумът около етническата идентичност направи така, че етническите чистки през последните десет години бяха лесни и морално приемливи. В такъв истеричен (защото не е историчен) и брутален контекст на съществуване на хърватина в Хърватия това означаваше той да стане добър, одобрителен, а битието на сърбина предполагаше маргинализация, преследване, дори смърт. Югославянин означаваше „комуняга“ и предател, циганин или албанец – опасния „чужд“. По същия начин се действаше и в Сърбия, макар ролите да бяха разменени. След всичко това се чувствах просто „никой“ и бях „никой“. Да бъда никой, беше моята автентична позиция, да се декларирам като никого, беше моят избор на идентичност.

– Това вероятно е бил рискован избор...

– Съвсем сама бях твърде лесна цел. Публикувах няколко статии в чуждестранната преса. В тях оспорвах необходимостта да се стига до войни, етнически чистки, национализъм, необмислени стъпки. Веднага бях атакувана в местната преса от своите колеги, от своята среда. Публично бях обявена за предателка и „вещица“. Някои хора ме заплашваха, колегите от Загребския университет се отдръпнаха от мен, както и колегите писатели. Всеки минувач можеше да ме заплюе и щеше да бъде възнаграден за това.

Антипатията между мен и моята среда беше взаимна. Тогава реших да зарежа работата в университета и да замина. Днес съм „никой“ и понасям последствията от избора си. Вече живях в няколко страни, сега съм в Амстердам. Връщам се в Хърватия поне веднъж в годината, навестявам родината. Но времето не е променило моите чувства.

Хърватия и цяла бивша Югославия станаха за мен в един миг съвършено чужди и ще останат неизменно чужди.

– Значи в емиграция непрекъснато се връщате към въпроса за националната идентичност?

– За мое разочарование и на Запад не спряха да ми приписват национална идентичност. Издателите, без да питат, си служат върху кориците на моите книги с етикета „хърватска писателка“, журналистите ме предста-

вят като „хърватска писателка“, не ги е грижа за това, какво мисля аз по този въпрос. За тях това е лесно. Западните общества също са изградени върху здравата основа на националната държава, макар да са толерантни и мултикультурни. Затова не са в състояние да одобрят такива понятия като „никой“ или „транснационална“ личност, или просто молбата „Моля, оставете ме на мира!“.

Напуснах Хърватия така, както бих напуснала всяка друга част на Югославия, защото не можех да понеса факта, че хората биваха убивани поради вида кръв или пък живееха, защото тяхната кръв била такава, а не друга, че бяха превъзнесени или преследвани заради произхода си. Междувременно в чужбина станах „представител“ на страната, която изоставих и в която вече не съществувах като писател. Принудена съм да бъда такава, каквато искат да ме смятат другите хора, защото според тях трябва да бъда някой. И така, както виждате, не се занимавам с постоянно дефиниране на своята идентичност, решително протестирам срещу въпроса за моята идентичност.

– Лесно ли беше да атакувате като жена? А дали беше лесно да не се подчинявате от позицията на жената?

– Струва ми се, че тези три неща: да избера изгнанието, умението ми да се противопоставям и да бъда жена, твърде много са свързвани помежду си. На Балканите жените и мъжете принадлежат към различни подкултури. Това може да се види също и на Запад. В Амстердам има босненско кафене. Посещават го само мъже. Те живеят групово, тяхната индивидуалност, действия са решени от групата. Жените по-малко са подчинени на терора на колектива, много повече са личности.

Идеологическият пакет на новородените национални държави (новородени с кръв) е крайно консервативен и патриархален. В такава ситуация жената трябва да знае своето място, трябва да се подчини на (мъжките) правила. Тя трябва да бъде „морална опора“, машина за раждане, мълчаша „съпровождаща особа“. Нищо чудно, че публично бях наречена вещица, а и не само аз, също и няколко други интелектуалки и стойностни жени. Вещицата е най-лошият мъжки кошмар, това е личност, изключена от обществото, неподчинена на задължителните правила, освен това владееща някаква „магическа сила“ (или наука, такава вещица например е интелектуална). Опасна е, защото не принадлежи на никого.

– Писахте, че войната в бивша Югославия е война на мъжете, война на югомъжа (хомо балканикус), който съществува и действа само колективно, в група, подчинена на мита за мъжката сила и националното единство.

– Да, войната е била и все още е мъжка работа. Есето *Храбри мамче-*

та сме ние от книгата *Култура на лъжата* огорчи моите приятели мъже. В него, разбира се, обобщавах, както обикновено се прави в есетата. Обобщавах, за да подчертая факта, че цялата бивша Югославия, не само някаква нейна част, е патриархално общество. А беше по-малко патриархално по време на комунизма. В идеологическия пакет на комунизма имаше място за жените, те имаха сигурни права, бяха видими, поне на хартия. Войната е занятие само по себе си патриархално, така както и национализмът, свързващо жената с идеологическия пакет на патриархалните ценности – както в хитлеристка Германия: кухнята, църквата, децата.

– Но дали етнонационализмът не е предаден на тези мъже от жените, които са ги възпитавали? Струва ми се, че тази война нямаше да бъде възможна, ако жените не бяха я подкрепляли.

– Жените подкрепяха войната само като мълчаливо мнозинство. Причината тук беше пасивността, страхът, отчаянието, примитивизъмът. Правеха това заради своите семейства, мъже, групи, към които принадлежат. Жените в политиката, които поддържат активно войната, са малцинство. Помня как преди доста време, някъде през 1992 година, една народна представителка в хърватския парламент, която се представяше като „хърватка, майка на четирима синове, фармаколог“ (в този ред), каза публично, че е готова да посвети живота на своите синове на Хърватия. На следващия ден един от нейните синове беше убит в някакво военно стълкновение. Тази жена беше обявена за модел на хърватска майка. Това е нещо, което не съм в състояние да разбера. За мен тази жена е военен престъпник.

Но жените в бивша Югославия бяха единствената сила, която полагаше усилия да спре войната. Жените от Босна, Хърватия и Сърбия отидоха през 1991 г. в Белград и манифестираха против войната. Бяха безмилостно разгонени от военните. Множество от малки неправителствени организации, оглавявани от жени, поддържат връзката между новите държави на бивша Югославия. Такива фигури като Наташа Кандич или Соня Бисерко са отличен пример за активистки, които в продължение на десет години се стремяха да дадат отпор на сръбския фашизъм. „Жените в черно“ проявиха сила и смелост и бяха единствената група в Сърбия (а дори в цяла бивша Югославия), която упорито се противопоставяше на войната.

– А дали се чувствате онеправдана, или се смятате за жертва на тази война?

– Много са жертвите в бивша Югославия, жени и мъже, цели региони са опустошени, хората – избити, стотици хиляди изгубиха домовете си. Но не мога да забравя, че мнозинството от хората с мълчание или гласно подкрепяха разрушителните действия на своите избрани предводители. Не възприемам себе си като жертва. Нося последиците от своите избори, от своята

морална, интелектуална и политическа позиция. Това е всичко. Вероятно бих понесла същите тези последици в друго общество, среда или страна.

Напълно наясно съм с това, какво се случи в бивша Югославия, имам пълното съзнание за престъплението, което бе извършено в името на националната идентичност. Няма да кажа някой ден, както ще направят мнозина, че не съм знаела защо и как е станало. Парадоксално е, но аз осъзнавам всичко, защото съм „никой“. Който има силна национална идентичност, той се прикрива зад националния флаг, зад безопасна, защитна общност. А общността не вижда нищо, не се чувства виновна, нито отговорна. Общността е като дете, невинна жертва, това са просто сърби или хървати, това не са личности, а само лица, щастливи, че могат да се разлеят в топлината на „националната идентичност“.

– Сега, когато приключи битката за Косово, виждате ли никаква специална роля за жените от двете страни на този конфликт?

– Сръбските и албанските жени са длъжни да се постарат да възстановят прекъснатите връзки или да изградят нови, така че животът отново да стане възможен. Страхувам се обаче, че такава голяма задача не ще може да бъде реализирана чрез тихо геройство. Нужни са институции. Една личност, дори такава като защитничката на човешките права Наташа Кандич, не може да излекува всички рани. Жените трябва да се научат да вземат участие в политическия живот, да протягат ръка за власт и отговорност, да се политизират, да се борят. Това е дълъг, но единствено възможният път.

Превод от полски: Катя Белчева